

Tepak Sirih: Interpretasi dan Persepsi Dalam Masyarakat Malaysia-Indonesia

Norhuda Salleh

Universiti Malaysia Sabah

Malaysia-Indonesia mempunyai pertalian daripada segi budaya semenjak sebelum zaman penjajahan asing di Kepulauan Melayu (Malay Archipelago). Sehubungan itu banyak warisan budaya kedua negara mempunyai persamaan samada daripada segi bentuk, penggunaan mahupun interpretasi serta persepsi masyarakatnya. Salah satu warisan budaya Malaysia-Indonesia yang banyak ditemui di muzium kedua-dua negara ialah tepak sirih. Penulisan ini mengenalpasti dan mengkaji peranan tepak sirih sebagai alat komunikasi bukan lisan dalam masyarakat Malaysia-Indonesia. Kajian hanya melibatkan penggunaan tepak sirih dalam adat perkahwinan masyarakat kedua negara sahaja. Kajian awal ini menggunakan kaedah analisa teks dan pemerhatian. Pada dasarnya adat perkahwinan masyarakat Malaysia-Indonesia mempunyai maksud yang sama. Penggunaan tepak sirih dalam adat perkahwinan daripada segi bentuk dan material walaubagaimanapun menunjukkan perbezaan yang amat ketara. Contoh tepak sirih yang digunakan dalam adat perkahwinan masyarakat Malaysia-Indonesia diperolehi daripada sumber muzium kedua-dua negara. Masyarakat Malaysia-Indonesia menjadikan tepak sirih sebagai sesuatu yang amat penting dalam pelaksanaan adat. Sehingga kini tepak sirih masih kekal berperanan dalam adat perkahwinan masyarakat Malaysia-Indonesia. Pengekalan warisan budaya Malaysia-Indonesia ini terus diwarisi dan dipeihara serta dipulihara oleh pihak muzium kedua negara.

Kata kunci: tepak sirih, komunikasi, komunikasi bukan lisan.

Pengenalan

Hubungan Malaysia-Indonesia telah terjalin semenjak sebelum kedatangan penjajah ke kepulauan Melayu (Malay archipelago). Sebelum wujudnya dasar pecah dan perintah barat di kepulauan Melayu hubungan dua hala bukan hanya sekadar hubungan sosial tetapi meliputi hubungan kebudayaan dan juga ekonomi. Penghijrahan masyarakat Indonesia ke Malaysia (Tanah Melayu) pada ketika penjajah menyerang Indonesia menjadikan hubungan sosial yang melibatkan pertalian darah, menjadikan kedua negara ini erat. Namun hubungan Malaysia-Indonesia seperti juga hubungan saudara sedarah yang mengalami pasang surut. Sejarah menyaksikan ketegangan berlaku seawal zaman kemerdekaan Malaysia, apabila Indonesia di bawah Sukarno melancarkan konfrantasi terhadap Malaysia. Namun isu ini kembali pulih setelah Suharto mengambil alih teraju pemerintahan. Ketegangan hubungan dua hala Malaysia-Indonesia mempegaruhi kedua negara mengambil pendekatan kerjasama dalam Association Southeast Asia Nations atau ASEAN yang dibentuk pada tahun 1967. Melalui saluran ini Malaysia-Indonesia telah menjalin hubungan dalam pelbagai peringkat. Paling terkesan ialah peristiwa tsunami yang telah melanda Indonesia pada 2004, Malaysia antara negara terawal menunjukkan keprihatinan ke atas insiden itu.

Hubungan Malaysia-Indonesia tidak hanya dilaksanakan dalam aspek politik sahaja tetapi turut melibatkan aspek sosio budaya. Seni dan budaya sebagaimana kata mantan Menteri Kebudayaan, Kesenian dan Warisan, Datuk Seri Rais Yatim merupakan elemen penting sebagai jambatan untuk meneruskan kesinambungan hubungan dua hala Malaysia-Indonesia (Utusan Malaysia, 8 Mac 2013).

Sehubungan itu tepak sirih dalam konteks kajian awal ini dilihat sebagai jambatan pengukuhan hubungan dua hala Malaysia-Indonesia yang berkongsi banyak latar budaya ekoran daripada persamaan sejarah lalu sebelum kedatangan penjajah. Bagi memastikan perkongsian budaya ini dimanfaatkan oleh generasi akan datang muzium kedua-dua negara telah diberi tanggungjawab untuk mengawal selia artifak berkenaan (tepak sirih). Polisi pengurusan muzium Malaysia-Indonesia berasaskan International Council of Museum Statues, Article 2 (ICOM:2005):

A museum is a non-profit making, permanent institution in the service of society and of its development, and open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits, for purpose of study, educational and enjoyment, material evidence of people and their environment

Tepak sirih merupakan salah satu warisan ketara yang terdapat di Malaysia-Indonesia. Warisan Ketara (tangible heritage) didefinisikan sebagai sesuatu yang kekal dilihat dan dipengang sama ada statik atau mudah alih dan ianya dikategorikan seperti berikut:

Statik - merujuk kepada tapak tanah bersejarah, monumen, bangunan atau sesuatu yang tidak boleh dipindahkan.

Mudah alih - merujuk kepada artifak-artifak bahan budaya yang boleh dipindahkan.

Selaras dengan maksud kewujudan muzium sebagaimana dinyatakan di atas, kajian awal berhubung tepak sirih antara dua negara dilakukan dengan melihat koleksi di muzium kedua negara selain koleksi milik individu. Antara koleksi tepak sirih yang telah dikenalpasti di Malaysia ialah Muzium Negara, Kuala Lumpur, Muzium Sultan Alam Shah, Selangor, Muzium Sarawak, Kuching dan Muzium Sabah, Kota Kinabalu.

Justeru itu penulisan ini cuba membuktikan peranan tepak sirih sebagai alat komunikasi bukan lisan dalam masyarakat Malaysia-Indonesia khususnya dalam adat perkahwinan. Persamaan dan perbezaan yang terdapat antara dua budaya serumpun ini melalui peranan tepak sirih dapat dirungkaikan dengan lebih terperinci dalam penulisan ini.

Tepak Sirih

Tepak sirih merupakan tempat menyimpan sirih dan segala ramuannya. Definisi awal tepak sirih telah dikemukakan oleh Jasmani Melaka (1956:30) iaitu diperbuat berkotak-kotak sama ada daripada bahan emas, tembaga atau kayu yang berukir. Amalan memakan sirih dikatakan telah wujud lebih 3000 tahun yang lalu iaitu selari dengan penggunaan tepak sirih (Sheppard, 1972:165). Pengkaji-pengkaji dahulu telah <http://demo.cseap.edu.my/jkob/index.php/journal/full/4.pdf>

membuat rumusan menerusi kajian mereka di lapangan bahawa fenomena makan sirih adalah budaya seluruh masyarakat di Asia Tenggara terutamanya di Melanesia (Rooney 1993, Cawte 1985, Conklin 1958). Namun kini agak sukar menemui pengamal makan sirih terutamanya di Malaysia. Hal ini juga turut menyumbang kepada kesukaran menemui artifak warisan budaya Malaysia-Indonesia ini. Usaha yang dilakukan oleh muzium di Malaysia-Indonesia menjadikan koleksi tepak sirih sebagai salah satu artifak pameran di ruang muzium dapat memperkasa koleksi tersebut sebagai salah satu warisan budaya yang terus dipelihara. Program pemuliharaan koleksi warisan budaya di muzium Malaysia-Indonesia dapat memastikan koleksi tepak sirih dapat terus dipertahankan daripada kerosakan yang kesan daripada perubahan suhu selain faktor usia koleksi tersebut.

Berdasarkan kajian terdapat pelbagai koleksi bentuk tepak sirih yang ditemui koleksi milik muzium-muzium di Malaysia. Namun begitu semua bentuk yang dipamerkan menggunakan istilah tepak sirih untuk menyimpan kelengkapan makan sirih. Jika diamati kepelbagaian bentuk tepak sirih yang dikaji, definisi tepak sirih yang dilakukan oleh Jasmani Melaka (1956:30) agak kurang sesuai digunakan iaitu “tepak sirih diperbuat berkotak-kotak sama ada daripada bahan emas, tembaga atau kayu yang berukir” dalam konteks kajian ini. Berkemungkinan semasa definisi ini diwujudkan Jasmani hanya menemui tepak sirih yang berbentuk segi empat sama atau segi empat tepat sahaja.

Terdapat kajian awal berhubung pengelasan bentuk tepak sirih dan fungsi yang dimaknakan dari bentuk yang wujud. Tiga bentuk tepak sirih asas iaitu yang pertama berbentuk sama ada bulat, bujur, berkaki tetapi tidak bertutup. Pengelasan bentuk tepak sirih pertama ini dilakukan oleh Winstedt (1969). Beliau menamakan tepak sirih ini sebagai ‘cerana’. Tepak sirih jenis ini untuk kegunaan harian di rumah.

Sheppard (1972:162) melalui kajiannya membuat dua bentuk pengelasan tepak sirih. Berbentuk segi empat tepat, bertutup dikenali sebagai tepak sirih. Tepak sirih jenis ini digunakan dalam adat perkahwinan atau sebarang adat yang menggunakan tepak sirih. Tepak sirih baldu, bertekad (warna merah untuk orang kebanyakan dan kuning untuk golongan diraja) digunakan dalam majlis adat.

Tepak sirih adat (tepak bertekad) Malaysia   Tepak sirih Sumatera Selatan, Indonesia

Tepak sirih yang menjadi tunjang budaya Melayu dalam majlis peminangan dikiaskan sebagaimana pantun lama di bawah:

Terletak elok di tempat teduh,
Sehari dua tidak akan layu,
Tuntutan adat dipegang teguh,
Tepak sirih budaya Melayu.

Bentuk tepak sirih yang kedua menurut Sheppard (1972:165) ialah berbentuk segi enam yang dikenali sebagai 'puan'.

Sirih dan perangkannya diletakkan di dalam puan. Puan tidak digunakan dalam perlakuan adat. Lazimnya, puan digunakan oleh permaisuri raja atau mempelai perempuan. Dalam institusi raja-raja Melayu dahulu, puan merupakan simbol kebesaran raja dan digunakan di dalam istana, khususnya dalam majlis santapan. Dalam cerita-cerita penglipur lara tentang kisah raja-raja, dapat ditemukan ungkapan : "Bendahara itu menjamu sirih di dalam puan." Ini bukti bahawa puan menjadi alat yang penting dalam kehidupan di istana. Perkataan puan banyak digunakan dalam rangkap pantun. Antaranya dua rangkap pantun berikut:

Harap-harap kelapa puan,
Tidak puan kelapa bali;
Harap-harap kepada tuan,
Tidak tuan siapa lagi

Ikan todak dalam perahu
Anak Syahbandar memangku puan,
Puan dibawa ke pulau Bali,
Tidur tak hendak makan tak mahu,
Badan terserah pada mu tuan,
Bila hendak diberi kembali.

Perkataan puan berupa kependekan daripada perkataan "ampuan", yakni satu gelaran utama yang tertinggi kepada permaisuri raja, misalnya Tunku Ampuan Khursiah (Negeri Sembilan) dan Tengku Ampuan Negeri Selangor. Inilah tanda ketinggian darjat wanita lantaran puan berasal daripada gelaran wanita utama negeri. Dua contoh puan tertua yang masih tersimpan di negeri Perak ialah Puan Naga Taru dan Puan Bujur (Sheppard, 1972:165).

Semiotik dan Komunikasi

Komunikasi berlaku apabila makna atau mesej disampaikan melalui pelbagai cara dan bentuk. Ini bermakna bahawa komunikasi bukan sahaja melibatkan simbol yang jelas tetapi juga aspek dalaman, seperti tingkah laku, tanda-tanda atau simbol-simbol yang membawa makna dan makna ini perlu teliti dan ditafsirkan. Sehubungan itu, komunikasi dikategorikan kepada dua iaitu komunikasi lisan dan komunikasi bukan lisan. Komunikasi menurut Barker & Gaut (2001:18-19) berdasarkan biologi dan budaya, kompleks, berterusan dan proses yang interaktif di mana dua manusia atau lebih menggunakan simbol lisan dan bukan lisan untuk membentuk, menekankan atau mengubah perilaku satu sama lain, samada secara serta merta atau dalam jangka masa panjang untuk kepuasan apa yang mereka perlukan dalam lingkungan kehidupan bagi <http://demo.cseap.edu.my/jkob/index.php/journal/full/4.pdf>

memastikan kelangsungan hidup individu. Definisi ini telah dikembangkan daripada definisi awal yang dibuat oleh Barker (1984) yang menyatakan komunikasi lisan merujuk kepada simbol di mana mempunyai makna kepada manusia yang terlibat dalam proses komunikasi dan diterjemahkan dalam bentuk pengucapan atau penulisan yang dikenali sebagai bahasa.

Komunikasi bukan lisan pula mempunyai maksud yang sangat mendalam. Jika komunikasi secara umumnya merujuk kepada perkataan yang digunakan ketika proses komunikasi berlaku, komunikasi bukan lisan menurut Knapp & Hall (2002) merujuk kepada komunikasi yang dilakukan melalui selain daripada perkataan yang membawa makna (seperti contoh pandangan mata, gerak/bahasa tubuh atau aturan vokal).

Namun kemudiannya Seiler, Beall, & Mazer (2013) mendefinisikan komunikasi bukan lisan sebagai semua kelakuan, perbuatan, sifat atau objek (kecuali perkataan) yang menyampaikan pesanan yang mempunyai makna sosial. Ini bermakna komunikasi bukan lisan melibatkan semua bentuk perlakuan, objek, sifat, pesanan atau simbol, sebahagian daripada perkataan atau penggunaan bahasa, samada dalam bentuk percakapan atau tulisan. Komunikasi bukan lisan boleh dibahagikan kepada beberapa kategori iaitu : komunikasi melibatkan ekspresi muka, tanda, pergerakan tubuh, lirikan mata, sifat fizikal, sentuhan (haptics), bau (olfactics), jarak kedekatan dan kawasan (proxemics and territoriality) dan juga artifak (Seiler et al., 2013).

Bagi menganalisa komunikasi bukan lisan yang terdapat dalam adat perkahwinan masyarakat Malaysia-Indonesia, penggunaan teori semiotik akan digunakan. Semiotik dalam linguistik dan budaya merupakan sebahagian daripada teori komunikasi di mana keduanya mengkaji tentang tanda dan simbol (termasuk cara manusia bercakap, menulis, menyanyi, bau, gerak tubuh, imej, muzik, seni dan sebagainya) di mana manusia menyatakan perasaan, fikiran, buah fikiran dan ideologi. Kajian ini mencakupi bagaimana makna diterjemahkan melalui tanda dan sistem simbol yang wujud dan difahami semasa persepsi dan interpretasi keadaan yang berlaku. Analisa semiotik menfokuskan kepada budaya dan bentuk psikologi yang mendasari bahasa, seni dan lain-lain ekspresi budaya yang digunakan sebagai alat untuk mempersembahkan dan memberi makna sesuatu kejadian. Antara mereka yang terkenal dalam bidang ini ialah

Ferdinand de Saussure, 1857-1913 (bapa linguistik moden), Charles Sanders Peirce, 1839-1914 (pengasas doktrin pragmatisme) dan Roland Barthers, 1915-1980. Berlakunya pertindihan antara semiotik dan komunikasi kerana kedua-dua disiplin ilmu ini berkongsi persamaan konsep seperti kod, simbol, makna, proses decoding, persepsi dan interpretasi, bagaimanapun penekanan adalah berbeza. Selain komunikasi kajian semiotik juga digunakan dengan meluas dalam banyak disiplin ilmu termasuk linguistik, seni, kesusasteraan, antropologi, sosiologi dan sebagainya.

Interpretasi dan persepsi semiotik tepak sirih dalam adat perkahwinan masyarakat Malaysia-Indonesia.

Kajian dilakukan secara pemerhatian dan temubual bersama pakar adat bagi mengkaji peranan tepak sirih dalam adat perkahwinan Melayu di Malaysia. Kawasan kajian yang dipilih di Malaysia ialah di Kampung Seri Kedah, Sungai Leman Sekinchan Selangor. Selain kaedah pemerhatian dan temubual analisis teks turut dilakukan bagi melengkapkan maksud kajian. Manakala penggunaan tepak sirih dalam adat perkahwinan di Indonesia (Sumatera Selatan) kaedah analisis teks dilakukan. Teks yang terlibat ialah *Pekinangan Dalam Kehidupan Masyarakat Di Sumatera Selatan* (Drs. Syamsir Alam & Drs. Haris Susanto, 1992).

Bagi masyarakat Melayu di Sekinchan, Selangor (di mana kajian adat perkahwinan dilaksanakan) tepak sirih digunakan dalam adat pertunangan. Keadaan ini juga tidak banyak bezanya sama sebagaimana apa yang berlaku dalam masyarakat Indonesia (Sumatera Selatan). Daripada segi bentuk tepak sirih yang digunakan juga sama iaitu berbentuk segi empat tepat dan mempunyai hiasan samada tekad daripada benang emas (Malaysia) mahupun perincian manik (Indonesia). Untuk itu definisi tepak sirih sebagaimana yang dijelaskan oleh (Jasmani Melaka, 1956:30) sebagai diperbuat berkotak-kotak sama ada daripada bahan emas, tembaga atau kayu yang berukir boleh digunapakai bagi menjelaskan makna tepak sirih.

Adat bertunang ialah ikatan secara rasmi untuk memberitahu masyarakat bahawa pasangan lelaki dan perempuan akan hidup bersama sebagai suami isteri. Simbol tepak sirih dalam adat bertunang membawa maksud ikatan janji bahawa kedua lelaki dan perempuan akan berkahwin dalam jangka masa yang telah ditetapkan. Permulaan adat <http://demo.cseap.edu.my/jkob/index.php/journal/full/4.pdf>

pertunangan (Malaysia) kedua wakil lelaki dan perempuan akan memulakan majlis dengan ucapan aluan seperti memberi salam dan berbalas pantun.

Pihak lelaki akan membawa dulang hantaran dalam jumlah ganjil. Barangan hantaran biasanya terdiri daripada persalinan pakaian dan manisan. Masyarakat Malaysia-Indonesia sangat terkenal dengan ketinggian budi. Tepak sirih dalam adat pertunangan juga melambangkan pembuka bicara. Ini kerana sebelum permulaan adat bertunang dilaksanakan tepak sirih yang di bawa oleh wakil pengantin lelaki akan disorong mendahului barangan hantaran lainnya kepada wakil pengantin perempuan. Perlakuan adat ini untuk memberi isyarat dan memohon kepada wakil pihak perempuan untuk memulakan majlis. Pihak perempuan akan menerima sorongan tepak sirih daripada wakil pengantin lelaki yang membawa maksud adat pertunangan boleh diteruskan. Selain itu tepak sirih dalam adat bertunang ini juga melambangkan kepala atau pelengkap adat kerana ianya diletakkan dihadapan antara kedua pihak semasa adat bertunang berlangsung. Dapatan ini juga adalah sama halnya di Sumatera Selatan. Kajian oleh Drs. Syamsir Alam & Drs. Haris Susanto (1992:451) menyatakan tepak sirih dalam adat bertunang sebagai pelengkap upacara ada selain hidangan penghormatan atau pembukaan. Kedudukan tepak sirih yang mendahului barangan lainnya membawa interpretasi sebagai kepala adat atau pelengkap adat. Jika tepak sirih tidak disertakan dalam adat ini persepsi masyarakat Melayu ialah orang yang melaksanakan majlis tidak tahu adat. Barang hantaran adalah merupakan hadiah daripada bakal pengantin lelaki kepada bakal pengantin perempuan. Biasanya majlis pertunangan akan dihadiri oleh kaum keluarga kedua belah pihak dan teman rapat sahaja. Selepas salam dan berbalas pantun tepak sirih akan dibuka oleh wakil perempuan sebagai pambuka bicara. Masyarakat Melayu membuat interpretasi bahawa rombongan wakil lelaki dialu-alukan dalam majlis pertunangan.

Kebiasaanya di bahagian bawah tepak diletakkan beras dan duit syiling bernilai 0.25 sen. Beras di dalam tepak sebagai simbol pernyataan kepada pihak perempuan yang kehidupan yang akan dilayari sebagai pasangan suami isteri telah disediakan kemudahan asas (beras). Selain itu sumber kewangan juga telah disediakan untuk bekalan kehidupan yang bakal ditempuhi. Tepak sirih yang digunakan dalam adat pertunangan di Malaysia ialah tepak sirih yang bertekad benang emas. Tepak sirih ini <http://demo.cseap.edu.my/jkob/index.php/journal/full/4.pdf>

berbentuk segi empat tepat. Jika mengikut pengelasan tempat sirih yang dilakukan oleh Winstedt dan Sheppard, tepak sirih ini memang dikhususkan bagi adat pertungan yang dikenali sebagai 'tepak'. Dua lagi bentuk iaitu cerana (bujur/bulat dan berkaki) dan puan berbentuk segi enam masing-masing hanya digunakan untuk kegunaan seharian. Masyarakat Sumatera Selatan, Indonesia juga menggunakan tepak sirih berbentuk segi empat tepat dalam melaksanakan adat pertunangan. Cuma yang membezakan ialah tepak sirih di Sumatera Selatan diperbuat daripada buluh dan dihiasai dengan sulaman tampal serta manik digunakan dalam adat pertunangan.

Tepak sirih ini akan diisi dengan bahan kelengkapan makan sirih iaitu pinang, kapur, gambir, cengkih, tembakau dan daun sirih. Bekas untuk meletakkan bahan makan sirih dikenali sebagai cembul di Malaysia manakala masyarakat Indonesia mengenalinya sebagai cupu. Cembul (gambar 1) untuk menyimpan pinang, cengkih, gambir dan tembakau berbentuk separuh bulat. Manakala cembul (gambar 2) bagi menyimpan kapur berbentuk silinder. Bahan makan sirih disusun mengikut turutan yang telah ditetapkan oleh adat sebagaimana rajah 1.

Rajah 1: Keratan rentas cembul di dalam tepak

Sumber: Kajian Lapangan, 2012, Kg Seri Kedah, Sg. Leman Sekinchan, Selangor

Gambar 1

Gambar 2

Gambar 3

Kacip (gambar 3) untuk memotong buah pinang juga merupakan sebahagian alat dalam tepak sirih. Cembul, kacip dan daun sirih mempunyai tempat yang khusus dalam tepak sirih. Tepak sirih yang berbentuk segi empat tempat mempunyai dua ruangan penyimpanan. Ruang penyimpanan pertama untuk meletakkan cembul (tempat cembul- kepala) manakala ruangan kedua pula tempat meletakkan kacip (tempat kacip - ekor). Rajah 1 menjelaskan kedudukan cembul, kacip dan daun sirih atau bekas sirih di dalam tepak. Turutan pengisian ramuan makan sirih juga perlu mengikut susunan yang betul. Ia dimulakan dengan cembul yang diisi pinang, kapur, gambir, tembakau dan cengkih (Rajah 1). Ini adalah peraturan yang mesti dipatuhi sebagaimana perumpamaan masyarakat Melayu mengaji dari alif. Begitulah tertibnya kehidupan masyarakat Melayu. Setiap perbuatan yang melibatkan daun sirih dan alatannya mengikut peraturan yang sangat tertib. Daripada memetik daun sirih, kemudiannya penyediaan untuk menempatkan sirih dan ramuannya ke dalam tepak sehinggalah dihidangkan kepada tetamu dan dijamah sebagai hidangan.

Secara keseluruhannya setelah berbalas maklumat tentang persiapan majlis pernikahan, jumlah hantaran yang perlu diberikan kepada pengantin perempuan, tepak sirih yang di bawa oleh pihak lelaki diberikan kepada wakil perempuan. Tepak sirih di peringkat ini membawa simbol penerimaan. Interpretasi tepak sirih dalam adat ini ialah untuk memberitahu kepada masyarakat bahawa bakal pengantin lelaki telah sedia memikul tanggungjawab sebagai ketua keluarga dengan menyediakan rumah. Situasi ini

memberi gambaran bahawa kehidupan yang akan dibina kelak insyaAllah dalam keadaan yang selesa. Persepsi masyarakat Melayu dalam adat bertunang ini yang mengandungi unsur penyerahan dan penerimaan disimbolkan oleh tepak sirih dan perlakuan pengamal adat. Manakala cembul pula ialah simbol kepada anak dan isteri yang bakal mendiami rumah berkenaan.

Cembul yang disusun dalam tepak sirih mengikut tertib sebagaimana dalam rajah (1) melambangkan kehidupan berkeluarga perlu mengikut lunas, tanggungjawab dan peraturan yang telah ditetapkan dalam hukum syarak dan masyarakat. Sebagaimana pepatah mengatakan mengaji dari alif. Bahan makan sirih iaitu pinang, kapur, gambir, cengkih dan tembakau melambangkan kehidupan yang bakal dilalui oleh pasangan yang akan berkahwin. Rasa pinang yang lemak kelat, kapur yang payau, cengkih yang berbau harum, tembakau yang pahit serta daun sirih yang pedas bercampur apabila dimakan. Kepelbagaian rasa bahan-bahan ini disatukan dalam satu wadah yang dipanggil tepak di mana melambangkan sebuah kehidupan.

Daun sirih yang disisipkan di dalam tepak pula terdiri daripada daun sirih yang terbaik. Daun yang dipilih tidak terlalu tua dan tidak terlalu muda. Simbolik pemilihan daun sirih sebagai pemeritahuan bahawa seorang perempuan yang akan berkahwin ini ialah mereka yang telah cukup dewasa dan matang, tidak terlalu tua dan juga bukan remaja. Perempuan yang akan berkahwin telah mempunyai ilmu rumahtangga yang mencukupi. Selain itu daun sirih yang diletakkan di dalam tepak disusun dengan tertib. Hujung daun sirih dilipat ke dalam dan disisipkan antara satu sama lain. Interpretasi daun sirih dalam adat bertunang ini ialah sifat memuliakan. Hujung daun sirih diibaratkan bahagian belakang pada tubuh manusia. Sehubungan itu adalah kurang sopan sekiranya bahagian belakang diberikan kepada tetamu dalam sebarang majlis yang diadakan.

Biasanya adat bertunang akan ditetapkan tempoh masa setelah dipersetujui oleh kedua wakil lelaki dan perempuan. Adat bertunang diadakan untuk mengenali lebih dalam hati budi lelaki dan perempuan yang bakal berkahwin. Selalunya tempoh bertunang antara 6 hingga satu tahun bergantung kepada keputusan bersama. Tempoh ini diperlukan untuk persiapan kedua pihak bagi melaksanakan majlis akad nikah dan

bersanding. Namun hari ini adat bertunang seringkali disekalikan dengan adat nikah dan bersanding. Alasan utama ialah menjimatkan kos selain pasangan telah mengenali hati budi masing-masing. Walaupun ikatan pertunangan dewasa ini tidak lagi mengambil tempoh lama sebagaimana suatu masa dahulu tetapi adat bertunang masih diamalkan. Cuma apa yang berbeza ialah makna di sebalik perlakuan adat bertunang itu mungkin tidak lagi difahami secara jelas oleh generasi hari ini.

Kesimpulan

Tepak sirih merupakan artifak budaya yang sangat dekat dalam masyarakat Malaysia-Indonesia. Penggunaannya dalam adat bertunang masyarakat kedua negara masih lagi diamalkan hingga ke hari ini. Simbol tepak sirih dalam adat bertunang mempunyai interpretasi tersendiri kepada masyarakat pengamalnya. Tepak sirih yang digunakan dalam perlakuan adat bertunang juga mempunyai ciri tersendiri samada dari segi bentuk mahupun hiasan. Tepak sirih dalam adat bertunang bagi masyarakat Malaysia-Indonesia ialah berbentuk segi empat tepat dan mempunyai hiasan/ukiran mengikut kreativiti pemiliknya. Tepak sirih melambangkan makna tersirat dalam masyarakat pengamalnya yang menterjemahkan pandang dunia dan identiti budaya. Penggunaan tepak sirih dalam adat bertunang masih lagi diamalkan hingga ke hari ini walaupun ada sebahagian daripada generasi muda tidak begitu memahami fungsi tepak sirih dalam adat bertunang. Pengkaji merasakan usaha yang dijalankan oleh pihak muzium kedua negara amat wajar bagi memastikan warisan budaya kedua negara terus dipelihara dan dipelihara untuk generasi akan datang. Maklumat yang disalurkan melalui pihak muzium berkaitan artifak ini sekurang-kurangnya dapat membantu generasi muda memahami dan mempelajari asal usul budaya mereka.

Rujukan

Abdul Rahman Ahmad Hanafiah. (2004). Komunikasi Budaya: Dari Alam Rahim ke Alam Barzakh. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Bambang Mudjiyanto & Emilsyah Nur. (2013). Semiotika Dalam Metode Penelitian Komunikasi. *Penelitian Komunikasi, Infomatika Dan Media Massa*, 16(1), 73–81.
- Barker, L. L. (1984). *Communication*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Barker, L. L., & Gaut, D. R. (2001). *Communication*. Boston: A Pearson Education Company.
- Drs. Syamsir Alam & Drs. Haris Susanto. (1992). *Pekinangan Dalam Kehidupan Masyarakat Di Sumatera Selatan*. Palembang: Department Pendidikan dan Kebudayaan Direktorat Jenderal Kebudayaan Bagian Proyek Pembinaan Permuseuman Sumatera Selatan.
- Jasmani Melaka. (1956). *Tepak Sireh*. *Mastika*, 30.
- Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2002). *Nonverbal Communication in Human Interaction*. Crawfordsville: Thomson Learning.
- Norhuda Salleh. (2006). *The Role of Sirih Pinang as a Communication Tool in Malay Culture*. Universiti Teknologi Mara.
- Noriah Mohamed. (2009). *Benang Sari Melayu-Jawa*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Seiler, W. J., Beall, M. L., & Mazer, J. (2013). *Communication: making connections* (9th ed.). Boston: Pearson.
- Sheppard, M. (1972). *Taman Indera: Malay Decorative and Pastimes*. *Taman Indera: Malay Decorative Arts and Pastimes* (illustrate., pp. 164–170). Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Tenas Effendy.. (2006). *Tunjuk Ajar Melayu*. Yogyakarta: Balai Kajian dan Pengembangan Budaya Melayu.
- Abdul Rahman Ahmad Hanafiah. (2002). *Komunikasi Dalam Tradisi Melayu* (p. 15). Indonesia.

- Abdul Rahman Ahmad Hanafiah... (2004). *Komunikasi Budaya: Dari Alam Rahim ke Alam Barzakh*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Bambang Mudjiyanto, ., & Emilsyah Nur, . (2013). Semiotika Dalam Metode Penelitian Komunikasi. *Penelitian Komunikasi, Infomatika Dan Media Massa*, 16(1), 73–81.
- Barker, L. L. (1984). *Communication*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Barker, L. L., & Gaut, D. R. (2001). *Communication*. Boston: A Pearson Education Company.
- Ellen, R. (1991). Nualu Betel Chewing: Ethnobotany, Technique, and Cultural Significance. *Cakalele*, 2(2), 97–122.
- Norhuda Salleh, . (2006). *The Role of Sirih Pinang as a Communication Tool in Malay Culture*. Universiti Teknologi Mara.
- Norhuda Salleh, . (2009). *Benang Sari Melayu-Jawa*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Piper, J. M. (1993). *Rice in South-East Asia: cultures and landscapes*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Rooney, D. F. (1993). *Betel chewing traditions in South-East Asia*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Rooney, D. F. (1996). *The Role of Ceramics in Betel Chewing Rituals in Thailand* (p. 12). Chicago.
- Seiler, W. J., Beall, M. L., & Mazer, J. (2013). *Communication: making connections* (9th ed.). Boston: Pearson.
- Sheppard, M. (1972). *Taman Indera: Malay Decorative and Pastimes*. *Taman Indera: Malay Decorative Arts and Pastimes* (illustrate., pp. 164–170). Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Tenas Effendy. (2006). *Tunjuk Ajar Melayu*. Yogyakarta: Balai Kajian dan Pengembangan Budaya Melayu.

Tengku Intan Marlina Tengku Mohd. Ali, . (2007). Teori semiotik Pierce dan Morris: Satu pengenalan kaedah analisis sastera. *Pengajian Melayu*, 18, 157–171.

Toeto H. Noerhadi. (2001). Semiotik dan Filsafat. In . E.K.M. Masinambow & .. Rahayu S.Hidayat (Eds.), *Semiotik; Kumpulan Makalah Seminar* (pp. 1–9). Depok: Pusat Penelitian Kemasyarakatan dan Budaya Lembaga Penelitian Universitas Indonesia.

Winstedt, R. O. (1969). *A History of Classical Malay Literature*. Oxford: Oxford University Press.